

Den ekonomiska krisen i ett medborgarperspektiv

av Bengt-Åke Wennberg och Per Thorsell

Det är något evigt förbryllande med den ekonomiska världen som den brukar förklaras i tidningar och av politiker, på banker och finansinstitut. Alla som talar om den verkar ha tillgång till något slags tvärsäkra, högre kunskaper, fördolda för oss vanliga småsparare. Om alla bara jobbar, betalar skatt och håller käften så ordnar sig allt.

När något katastrofalt ändå händer – som nu allt oftare och i allt större skala – har de alla liksom självklara förklaringar till vad som hände. Bubblan sprack. Det var grekernas fel. Eller irländarnas. Eller de amerikanska villaägarnas. Eller någon slarvig regerings.

Lars Linder i DN om Andreas Cervankas bok "Vad är pengar"

Kris definieras i Svenska akademiens ordlista som avgörande vändning, brydsam situation, svårt ekonomiskt läge, svår tid etc. Zygmunt Bauman¹ beskriver i sin bok "På spaning efter politiken" att ordet "kris" myntades för att beteckna tidpunkten då ett avgörande beslut skulle fattas.

Kris betecknade enligt honom en höjdpunkt, dvs. då man stod inför en vändpunkt, och då det var rätta tillfället för läkaren att avgöra vilken terapi som behövdes för att göra patienten frisk.

Vid vårt möte i föreningen Forskarbyn Ölsdalen 2012 beskrev Per Thorsell utifrån en bok av Patrik Engellau att vi befann oss i en sökperiod.² Så som Baumann definierar en kris så beskriver de två begreppen liknande tillstånd. För att knyta samman Pers tidigare presentation med dagens diskussion om den ekonomiska krisen har vi därför inom ramen för ett kollegium i föreningen samlat texter och material om den pågående ekonomiska krisen.

Vi delar många andra författares uppfattning att krisen inte kommer att kunna hanteras utan att man produktivt använder sökperioden för att föra mer grundläggande, demokratiska och djupgående samtal om ekonomiska frågor. Det duger inte att bara upprepa stereotypa deviser och tillämpa redan föråldrade modeller. Men, som Lars Linder, ovan

---

¹ Bauman Z (1999): På spaning efter politiken. Uddevalla: Bokförlaget Daidalos AB

² Wennberg B.-Å, Thorsell P (2011): Vad säger Marx och Engellau egentligen? Degerfors: http://www.forskarbyn.se/index.php?option=com_content&view=article&id=165:vadsagermarxochengelau egentligen&catid=158:maktsystem&Itemid=181

påpekar; det är nästan orimligt svårt för oss medborgare att sätta oss in i det som sägs. Därför tystnar det politiska samtalet.

Den försvagade auktoriteten

De flesta debattörer, författare och kommentatorer tar en hierarkisk och lösningsbase-rad position. De placerar sig i en auktoritetsposition och talar om hur det är, kan och bör vara. Detta är en föråldrad debattmodell – särskilt om man befinner sig i en kris och en sökperiod.

En sådan position i samtalet försvårar ett öppet samtal om själva grundproblemet. Genom att tvingas in i sådana samtal lägger många av oss medborgare av innan samtalet ens har börjat. Människor förkastar nämligen vanligen en lösning om den inte stämmer med deras egen erfarenhet och grundhållning.

Problemet är därför inte att medverka i ideologiskt präglade resonemang som resulterar i argument för eller mot en viss lösning eller en viss politik utan istället som medborgare formulera synpunkter på det som händer, hur detta påverkar den egna och sina barns framtid och granska utgångspunkterna för de politiska förslag som presenteras.

Vi har därför funderat i banor som: Vilka nya förslag till skatter och avgifter skall man stödja och varför? Hur skall vi ordna med vår energiförsörjning och varför? Kan vi ha privat äldrevård? Vad händer med vår miljö? Kan vi leva med att glesbygden utarmas? Hur skall vi förhålla oss till olika prioriteringar i budgeten? Skall vi verkligen lägga ner försvaret? Behöver vi mer poliser och strängare lagar? Hur kan vi avslöja och beivra korruption och missbruk av tjänsteställning? Svaret på sådana frågor kan inte hittas i en ideologi. De kan bara sökas i de överväganden kring sin egen situation som var och en medborgare måste göra.

Det bör påpekas att vi i denna text inte ger oss ut för att vara nationalekonomiskt kunniga eller tycker oss ha anledning att delta i de debatter som förs bland "förståsigpåare". Vi har heller inte ambitionen att skriva en "lärobok" i ekonomi. Vi är två personer som vandrat runt i den ekonomiska ekonomins tankelabyrinter och förundrats.

Vi inser behovet av ett nytt ekonomiskt tänkande och att en reformering av ekonomiska institutioner och vårt skattesystem kanske är av nöden. Men vi har välbetalda forskare, tjänstemän och politiska företrädare som har anledning att bekymra sig om dessa mer praktiska konsekvenser av krisen – men om vi som medborgare inte kan förstå och finna själva kärnan i krisen blir alla sådana åtgärder förvirrande, missriktade och felaktiga.

Som medborgare kan vi därför inte tillåta oss att gå omkring och vara förbryllade. Vi måste ställa krav på politiker och experter att vi måste få vara med. De måste tala så vi begriper. De kan inte ha den ekonomiska samtalsarenan som sin egen lilla lekplats. Vi som medborgare måste kunna ha insyn i och förstå resonemangen eftersom det ändå till

slut är vi medborgare som i demokratisk ordning måste välja våra företrädare i regering och riksdag.

Sökperiodens grundproblem

Vi tycker inte att dessa krav är orimliga. Kraven är grundade i vår demokratiska tradition. Lars Linders kommentar är därför djupt oroande. Mycket tyder på att det demokratiska samtalet om ekonomin – det vill säga den för oss alla mest viktiga och angelägna frågan – inte fungerar som det skall.

Detta gäller för övrigt inte bara ekonomin. Deltagandet i de politiska partierna minskar och intresset för de "politiska" frågorna är lågt. Vi tror att detta beror på många saker, men framför allt på att förtroendet för politikerna och politiken är lågt. Detta ser i sin tur ut att hänga samman med en sedan länge känd och väldokumenterad erfarenhet nämligen att

"byråkratiska organisationer kan utveckla ett sätt att fungera som står i motsats till de mål som de ursprungligen skapades för".

Sara Westin i avhandlingen "Planerat, alltför planerat".³

Denna formulering har många variationer. Exempelvis – hur kan något uppstå ur sin motsats? Eller – vad är det som styr den klassiska tragedins tema – hur kan det som är så väl tänkt och rätt från början bli så förskräckligt fel på slutet. Eller – varför leder de politiska åtgärder som verkar vara så rimliga och välgrundade till något som är helt motsatt de syften de förespeglar. På fint språk kallas detta kontrafinalitet. [kontra - mot och finalitet – slut].

Den som såg programmen om Hitler kunde lätt uppmärksamma just förekomsten av kontrafinalitet. Hans eviga rike som han och hela det tyska folket trodde på 1943 varade i mindre än tre år till. Det kollektiva handlandet ledde in i fördärvet eftersom medborgarna inte visste vad de medverkade i. Insikten om den möjliga förekomsten av kontrafinalitet gör den ekonomiska krisen inte bara till en politisk utan också en medborgerlig fråga.

Därför är det angeläget att alla medborgare, var och en för sig, försöker sätta sig in i dess orsaker och förlopp. Därför måste också lösningarna att ta sig ur krisen, och göra något konstruktivt av sökperioden, bygga på en demokratisk grund.

---

³ Westin S (2010): Planerat, alltför planerat. Uppsala: Doktorsavhandling vid Kulturgeografiska Institutionen vid Uppsala Universitet.

Functional stupidity

Functional stupidity är ett märkligt fenomen. Det har beskrivits av Mats Alvesson och Andre Spicer, professorer i Lund. Fenomenet innebär att man undviker och "går runt" viktiga kunskaper och fakta. Kritiker till det allmänt vedertagna "tystas" och obekväma sanningssägare utesluts ur gemenskapen. Detta är det perverterade (sjuka) sättet att hantera en kris och en sökperiod. Allt blir då bara värre och värre tills...

Vi känner till mekanismen från vårt privata liv men ser inte alltid att den också har en kollektiv dimension. Den kollektiva versionen är känd genom historien om Ignaz Semmelweiss som ville påvisa att orsakerna till barnsängsfeber var att läkarna inte tvättade händerna efter en obduktion. Semmelweiss blev hånad och satt på dårhus trots att han kunde visa på ovedersägliga bevis. Mekanismen functional stupidity är således väl känd även när det gäller vetenskap och kunskapsfrågor.⁴

Alvessons och Spicers konstaterar att stupidity management är en mycket praktisk kollektiv försvarsmekanism. Det kan i många samhällsliga och organisatoriska sammanhang synas vara fördelaktigt, och till och med önskvärt, att överge det sunda förnuftet och blockera framträngandet av viktiga kunskaper och erfarenheter, både i det egna medvetandet, hos andra och i det offentliga samtalet.

Det är alltså inte så att vi i mänskligheten, och i det politiska arbetet, automatiskt utvecklar smartare lösningar och effektivare verksamheter när vi stöter på problem – tvärtom. Vi skyddar oss mot nyheter och störande fakta. Det framväxande kunskapssamhället kan därför enligt Alvesson och Spicer visa sig vara en myt – i alla fall på kort sikt.

Med "functional stupidity" menar Alvessons och Spicer att aktuella samtal och analyser

- undviker, och ibland aktivt undanhåller, grundläggande men kända fakta och viktiga förhållanden,
- att de präglas av en argumentation som är ofullständig och ofta ologisk, ja till och med missvisande, och
- att diskussionen förenklas och snävas in på ett sätt som gör slutsatserna triviala och obegripliga om man försöker förstå dem i ett större, medborgerligt eller praktiskt perspektiv.

Vi menar att ovanstående karaktäristik stämmer in på stora delar av dagens ekonomiska diskussion. I denna kastar man upp lösningar och påståenden huller om buller. Därför blir vi, liksom Lars Linder, förvirrade

---

⁴ Persson R S (2003): Framtida forskare, avhandlingar och (bristen på?) vetenskaplighet. Anförande vid Professorsmötet i pedagogik 22 oktober 2003. i Persson R S (2006): Pragmatisk analys – att skriva om och tolka kvalitativa data: Google play.

Den viktiga sökperioden – frihetstiden

Om vi släpper förhoppningen att utvecklingen automatiskt går mot ökad "smartness" så kan vi inte passivt se på och hoppas på att allt "löser sig". Passivitet kan leda oss i fördärvet. Vi måste handla. Vi författare vill därför i denna text bidra till utvecklingen genom att sammanfatta, lyfta upp och synliggöra några av de erfarenheter om "vår ekonomi" som enligt vår uppfattning gör de gamla resonemangen och föreställningarna föråldrade och därmed försvårar den demokratiska dialogen.

I denna artikel försöker vi således fånga vilka nya och grundläggande utgångspunkter – när det gäller just ekonomin – som är "bortglömda" och bortgömda – och som vi menar att vi alla nu måste ta fasta på för att få till stånd mer konstruktiva samtal om den ekonomiska krisen. Det som presenteras i denna artikel är således inte något "nytt" även om det inte förekommer så ofta i den allmänna debatten. Vi bygger resonemangen helt och hållet på redan existerande kunskaper och offentliga analyser.

Våra utgångspunkter

I en sökperiod är det alltid en fråga om var man skall börja. Vi har valt att ta utgångspunkt i två skillnader/motsägelser som är väl kända men som trots detta ännu inte verkar påverka de offentliga samtal och de debatter som förs om den ekonomiska krisen.

- Skillnaden mellan ekonomi (resurshushållning) och krematistik (penninghantering)
- Skillnaden mellan bytesvärden (transaktionsekonomi) och bruksvärden (finansiell ekonomi)

Huvuddelen av texten kommer att behandla krematistiken och den finansiella ekonomin. Vi väljer att göra detta eftersom mänsklighetens resurshushållning just nu verkar vara katastrofalt dålig.⁵ Mänskligheten kommer under den kommande fyrtioårsperioden med stor sannolikhet att drabbas av mycket svåra omställningsproblem – bland annat på grund av vår hantering av miljöfrågorna.

Vi menar att det finns ett viktigt samband mellan krematistik och finansiell ekonomi. Resurs- och miljöfrågan kan inte adresseras i demokratiska samtal utan att man får grepp på, och kan förändra, de spelregler som gäller inom ekonomin och som nu driver på utvecklingen i en olämplig riktning.

---

⁵ Bäckstrand G m.fl. (2010): Behovet av en ny förståelse. Stockholm: Blenda Bokförlag

En livsbejakande ekonomi och en livlös krematistik

I den offentliga debatten använder man begreppet "ekonomi" trots att det man oftast talar om egentligen är vad Aristoteles kallar *krematistik* – det vill säga penninghantering. Penninghantering är en opersonlig, objektiv och värderingsfri teknik medan ekonomi också innefattar en etik.

Ekonomi är enligt Aristoteles den etik som bör prägla allt mänskligt handlande om man vill skapa en god resurshushållning. En grundlig genomgång av Aristoteles syn på saken och en närmare analys av kopplingen mellan ekonomi, etik och klokt handlande (mänskliga dygder) finns i en artikel på föreningens hemsida.⁶

Anledningen till att man bortser från Aristoteles påpekanden om skillnaden mellan ekonomi och krematistik är att ekonomivetenskapen är fast i ett upplysningstänkande. Detta upplysningstänkande fokuserar på världen som en regelstyrd "maskin" som fungerar efter deterministiska "lagar". Detta tänkande utgår från föreställningar som härstammar från upplysningsfilosofen Thomas Hobbes som levde på 1600-talet. Denne var starkt kritisk mot Aristoteles resonemang. Det kan förklara varför spåren av Aristoteles i dagens ekonomiska debatt är så få.⁷

I upplysningstidens tanke-system placerar sig människan utanför och över naturen. De modeller man använde sig av gjorde naturen till en sorts skafferier och soptipp. Enligt upplysningstanken lever vi i naturen men vi är inte en del av den. Mot bakgrund av den nuvarande utvecklingen, där jordens resurser förbrukas med hög hastighet, kan vi inte fortsätta att tänka så som upplysningstänkarna på 1600- och 1700-talet proklamerade.

En modernare syn är att vi är deltagare i naturen. Vi är bundna till naturen. Vi påverkar naturen och den påverkar oss. Problemet är att vårt ekonomiska och samhällliga tanke-system ännu inte förändrats så att det stämmer med denna modernare syn. Det är därför svårt att luta sig mot vetenskapen i dessa frågor. För att få en ny och fräsch utgångspunkt tar vi därför sats i Aristoteles tankar. Ett skäl till att gå så långt bak i tiden är att Aristoteles inte var förförd av upplysningstänkandet.

Genom att den "naturliga" aspekten av vår mänskliga existens har osynliggjorts i beskrivningen av våra ekonomiska system så blir också all övergripande planering och försök till "ekonomisk" och politisk styrning motstridig och irrelevant.

Flera författare, däribland Bäckstrand, Olsson och Tengström, hävdar i enlighet med ovanstående att mänskligheten står inför att skaffa sig en helt ny förståelse av sig själv i

---

⁶ Wennberg B-Å (2012): En illustration av användningen av begreppen kunskapsobjekt och kunskapsanspråk utifrån Aristoteles syn på ekonomi. Degerfors:
http://www.forskarbyn.se/index.php?option=com_content&view=article&id=169:aristoteles&catid=157:kunskapsobjektochkunskapsansprak&Itemid=179

⁷ Hobbes T (2004): *Leviatan*. Göteborg: Daidalos.

naturen och världen.⁸ Detta är naturligtvis en omfattande omställningsprocess som kan ta lång tid. Men någonstans måste man börja.

Bäckstrand och hans medförfattare börjar diskussionen genom att referera till ett ekonomiskt begrepp "diskonteringsräntan". På ekonomiskt språk talar man ofta om "return on investment" (ROI). Diskontering betyder att man betalar nu för att dra nytta av insatsen längre fram. Om det uppstår en sådan större nytta så finns det en positiv diskonteringsränta. Man bidrar till att systemet blir mer kraftfullt och "nyttigt".

I den moderna naturvetenskapen har man definierat "liv" i liknande termer (negentropi). Man talar där om att negentropin medför att vi kan gå från mindre komplicerade system (kaos) till allt mer komplexa (ordnade). I den konventionella fysiken var det istället tvärtom. Man gick i denna från ordning till kaos. Först på 1900-talet har man konstaterat att omvändningen är mer sannolik. Inget talar för att vi som människor skulle fungera efter någon annan princip. Bäckstrand menar därför att vår relation till naturen och vår gemensamma resurshushållning bör karaktäriseras av en positiv diskonteringsränta.

Många debattörer och författare anser emellertid att dagens ekonomiska modeller skapar samspelssystem som präglas av en negativ diskonteringsränta. Vår "ekonomiska" aktivitet så som vi i dag utformar den försämrar det långsiktiga utbytet med naturen. Detta visste vi inte tidigare. Men det vet vi nu. Människan – och vårt "ekonomiska" tänkande medverkar exempelvis till att insekter och sädeslag som sedan länge ingått i ekosystemet trängs tillbaka. Människan förbrukar olja så att den tar slut.

Bäckstrand och hans medförfattare hävdar att vi aldrig kan ersätta sådana förluster. Förlusterna påverkar systemet. Men ännu värre – sådana åtgärder kan ändra hela systemets funktion och verknings sätt. Vi kan, om vi inte förstår den livsbejakande principen, drivas in i en situation där möjligheten att vara människa inte längre finns.

Ekonomiskt handlande är enligt Aristoteles ett handlande som kännetecknas av en positiv diskonteringsränta, det vill säga främjar människans samlade livskraft genom att aktivt bevara och stärka systemets potential och resurser och människans långsiktiga samspel med naturen. Vi måste därför numera kunna skilja det konstruktiva ekonomiska handlandet – vad som skapar en positiv diskonteringsränta – från sådant handlande som föröder källorna till vår välfärd och som på sikt leder individen och mänskligheten i fördärvet.⁹

---

⁸ Bäckstrand G m. fl. (2012): Behovet av en annan ekonomi. Kan laddas ner från https://snowpeak.se/~framtid/images/Behovet_av_en_annan_ekonomi_121213_1.pdf

⁹ Aristoteles gjorde skillnad mellan sådant som inte kan vara annorlunda än det är och sådant som kan vara annorlunda än det är. Upplysningstiden, med dess förnuftstro och inriktning på att förstå naturens "lagar" försummade att också behandla det som skulle kunna vara annorlunda än det är – det vill säga det som skapas genom våra mänskliga investeringar, alternativt vårt slöseri med naturens resurser.

Krematistiken

Ekonomiskt handlande och ekonomisk förståelse handlar således om människan och människan i världen/naturen. Resurshushållningen får enligt Aristoteles inte förväxlas med penninghantering, Själva penninghanteringen är bara en teknik. Den saknar mänskligt ansikte. Förlorar den kontakten med den faktiska resurshushållningen kan den motivera, dölja och medge de mest oetiska och perversa handlingar.

Enligt Aristoteles är det därför inte penninghanteringen och dess spelregler som skall styra ekonomin. Det är istället det ekonomiska och humanistiska tänkandet och den ekonomiska etiken – den obändiga existentiella mänskliga och naturliga livskraften – som måste styra penninghanteringen och forma dess spelregler. Detta är en naturlig och demokratisk tanke.

Aristoteles såg tidigt konflikten mellan symboliska och reella värden. Han såg sig därför tvingad att ge kunskapen om penninghantering ett särskilt begrepp – nämligen krematistik. Krematistiken har sin egen logik och sitt eget värde på samma sätt som geometrin och algebran är värdefulla för naturvetenskapen men de handlingar som därmed motiveras måste styras av ekonomins etik – det vill säga av vad som berörda aktörer inser är livsbejakande för naturen och därmed också för mänskligheten.

Om så inte blir fallet förlorar vi så småningom vår mänsklighet och vi går mot en katastrof. Det är denna förväxling mellan den abstrakta, omänskliga och könlösa krematistiken och den existentiellt påtagliga natur som är oss given, som leder till att det uppstår ett gap mellan faktiska och förväntade utfall av olika politiska åtgärder.

Transaktionsekonomi och finansiell ekonomi

Krematistiken som den beskrivs och tillämpas är emellertid också genom förekomsten av pengar en fysisk verklighet för oss. Vårt liv utspelar sig inte bara i en fysisk miljö utan också i en social och symbolisk miljö i vilken ekonomin – det vill säga våra relationer till och handskandet med pengar får allt större betydelse. Vi möter ekonomiska realiteter i alla faser i vårt liv.

För att vi skall kunna överleva och ha ett bra liv måste vi också kunna hantera denna aspekt av vårt liv. Resurshushållning när det gäller exempelvis föda och energi är något praktiskt och konkret. Däremot är den symbolik som styr vårt "ekonomiska liv" och därmed hanterandet av pengar, även om den har lika stora praktiska konsekvenser, ganska okänd och obeaktad av de flesta. Vi måste nu i dagens sökperiod förstå och lära oss dess spelregler på samma sätt som vi lär oss algebra och geometri.

Det ekonomiska "spelet" är således en lika allvarlig aspekt i vårt liv som vår hälsa och våra levnadsvanor. Förlorar vi förmågan att hantera vår ekonomi är vi illa ute. Vi två

författare hävdar att vi, när det gäller ekonomiska samtal och principer, agerar blint efter gamla vanor, vilket gör våra samhällen synnerligen sårbara. Detta är krisens natur.

Det är inte konstigt att det är så. Våra ekonomiska traditioner går flera hundra år tillbaka i tiden och vi som medborgare tar dem ofta för givna trots att tiderna radikalt förändrats och trots att nya regler och nya symboliska styrsystem under hand kommit till. Det finns därför, inför dagens moderna ekonomiska frågor, en stor och omfattande naivitet bland oss alla. Detta underlättar förstås "stupidity management".

Det har varit svårt för oss två författare att få grepp på vad pengar egentligen är. Det kanske inte ens går. De är som en lättflyktig gas som inte går att ta på. Det har varit lättare att för oss att förstå vad pengarna har för *funktion*. Vi startar därför i den änden.

De som beskrivit penningekonomin har skrivit att pengar är viktiga *för att underlätta och möjliggöra faktiska transaktioner av reala värden* – det vill säga ett hjälpmedel för en fördelning av reala (verkliga) tillgångar. Det kan då handla om både produkter, installationer och tjänster. Så som vi ser det talar man, när man talar om reala värden, om det som Aristoteles betecknar som resurser.

Vi tycker att det förvirrar saken om man talar om en skillnad mellan en real (verklig) ekonomi och en finansiell ekonomi. Även om pengar bara är något symboliskt så "finns" ju pengarna i det faktiska livet antingen som mynt och sedlar eller som siffror på ett konto. Är de mynt och sedlar kan vi ta på dem och är de värden på ett konto kan vi räkna med dem. Vi har därför istället funnit det mer praktiskt för vårt tänkande kring kreativiteten att i likhet med Lars Ingelstam skilja mellan pengarnas funktion. De har olika funktion i transaktionsekonomin och i den finansiella ekonomin¹⁰.

Båda systemen är symboliska beskrivningar av reala resurser men utifrån olika utgångspunkter. Det ena systemet, transaktionsekonomin, sysselsätter sig med bytesvärdet och det andra systemet, den finansiella ekonomin, med bruksvärdet. Man bör då komma ihåg att bägge värdena är fiktiva och symboliska. Pengarna i systemen förhåller sig som orden till verkligheten. De är betecknare. De "finns" inte i en faktisk mening. Man kan äta soppan med en sked men man kan inte livnära sig på själva skeden.

I transaktionsekonomin har pengar funktionen av *bytesvärden*. Summan av alla transaktioner – BNP – brukar ses som ett mått på ekonomisk framgång. Det anses önskvärt att BNP stiger. Ingelstam påpekar emellertid att tillväxt av BNP ofta – felaktigt – brukar användas som ett mått på välfärden. Flera forskare har visat att det raka sambandet mel-

---

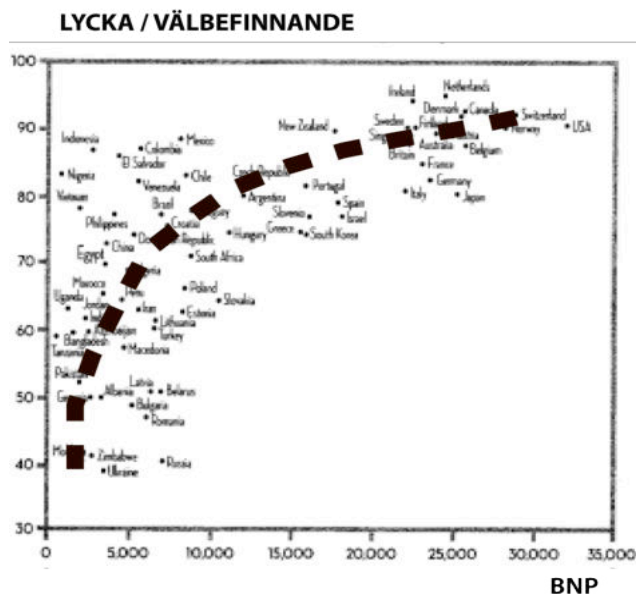
¹⁰ Lars Ingelstam presenterar sig på sin hemsida
<http://www.lars.ingelstam.se/lars.ingelstam.se/Hem.html>.

Denna text refererar i huvudsak till en presentation Lars Ingelstam gjorde i Uppsala 090303 om lokal ekonomi. Vi gjorde ett referat av föredraget som kan laddas ner på
<http://www.kunskapsabonnemanget.se/Filerpdf/Lingelstam.pdf>

lan ökad BNP och ökad välfärd bara gällde tidigt under industrialismens glansperiod. När välfärden ökar så planar kurvan ut.

Därför kommer inte välfärden automatiskt att öka med ökande BNP. Vi har nått en plattå där ökad BNP bara har marginella effekter på upplevelsen av välfärd. Detta talar för att det samband mellan BNP och välfärd vi förr brukade tala om snarare hängde samman med den då framväxande industrialismen och nu kan betraktas som ett passerat kapitel..

Diagrammet är hämtat från Richard Layards bok "Happiness". I denna bok visar Layard att i utvecklade ekonomier är det helt andra faktorer som samvarierar med upplevelsen av välfärd än enbart BNP.

Mycket talar alltså för att vi i våra ekonomiska resonemang bär med oss myter och olämpliga föreställningar från industrisamhället. Men det är värre ändå. Vår inriktning på ständigt ökande BNP verkar förstöra andra livsvärden.

Ökad BNP verkar exempelvis bara gynna vissa redan privilegierade grupper i samhället på de mindre privilegierades bekostnad.

Etablerade politiska och ekonomiska strategier som enbart och okritiskt syftar till ökad BNP ökar därför skillnaderna i livskvalitet mellan olika grupper istället för att minska dem. Detta upptäcker man inte om man inte noterar skillnaden mellan pengarnas funktion i den finansiella ekonomin och i transaktionsekonomin.

Ingelstam är särskilt tydlig med detta. Man kan inte längre betrakta statens pengar som en skattekista till vilken skatteinkomster kommer och från vilken staten delar ut pengar och stödjer olika projekt. Statens budget är inte som en hushållsbudget. Det är inte längre relevant att se staten som en förälder och finansministern som en rikshushållare.

Om bilden av staten som en förälder som delar ut veckopeng måste förkastas så blir också dagens politiska frågor, som mest handlar om vad staten skall satsa våra pengar på, för att vi skall få mest välfärd, irrelevanta och meningslösa för oss medborgare. Välfärden ökar inte genom större statliga bidrag till det ena eller andra.

Välfärden ökar genom att det skapas en allt mer värdefull och *konstruktiv transaktionsekonomi* genom att de reala värdena av det vi byter med varandra, även om det vi vinner skulle vara immateriella faktorer som exempelvis trygghet, gemenskap, frihet etc. ,växer till sig. Detta är ett dramatiskt påstående som påverkar hela vår politiska förståelse och våra föreställningar om vad staten kan göra och vad den inte kan göra.

När det gäller den finansiella ekonomin så medverkar språkbruket kraftigt till förvirringen. I denna ekonomi har pengar en helt annan funktion än i transaktionsekonomin.

Layard beskriver följande faktorer som viktiga

- Samhörighet med sin familj, släkt och vänner
- Finansiell handlingsfrihet i meningen att kunna bygga sin egen tillvaro
- Arbete som bidrar till samhällets utveckling och uppfattas vara av värde
- Hälsa
- Personlig frihet
- Leva i enlighet med existentiella värden

Ett tillägg som inte riktigt passar in i listan är en upptäckt som Layard gjorde så att säga vid "sidan om" – nämligen att människor inte tycker om att bli jämförda. Ett samhälle där man ständigt jämförs med varandra är således mindre tilltalande än ett där man blir accepterad som man är.

några få utvalda alltid vinner över de många eftersom de få och privilegierade aldrig tillåter varandra att gå omkull..

Man talar således om "marknaden" som om det var ett torg där det köptes och såldes varor när det egentligen, när det gäller den finansiella ekonomin, handlar om att fördela risker och krediter mellan olika aktörer i det finansiella systemet.

Den finansiella marknaden fungerar således inte alls som marknaden på torget eller på internet.

Andreas Cervanka¹¹ har påpekat att systemet dessutom är riggat så att

Den finansiella ekonomins funktionssätt

I den finansiella ekonomin betraktas pengar som en slags skuldsedlar. De delas ut av en utgivare – vanligen staten – som lovar att lösa in dem enligt deras påsatta värde. Så länge få kräver att de skall lösas in och ingen tvivlar på att en inlösen är möjlig så fungerar systemet.

I den finansiella ekonomin är det därför inte bytesvärdet som är den faktiska ekonomiska realiteten. "Ekonomin", om man skall tala som Aristoteles, består istället enligt Ingelstam av det människor ser som mer varaktiga värden – bruksvärden – som i sin tur är knutna till reala värden som i ett utvecklat samhälle fungerar som säkerhet för de skulder man kan ha.

Man kan i överförd bemärkelse påstå att den stat man ingår i, och vars skatter man betalar och vars skuldsedlar (pengar) man använder sig av, garanterar sina medborgare att

---

¹¹ Cervanka A (2012): Vad är pengar? – Allt vad du velat veta om världsekonomin men inte vågat fråga om. Stockholm: Natur och Kultur

det bakom dessa symboliska instrument finns ett "bruksvärde" som man får del av som medborgare. Patrik Engellau visar i sin bok att kriser uppkommer när bruksvärdet försnillas och förbrukas av existerande makthavare och då det inte återinvesteras i sådant som förbättrar transaktionsekonomin.

Bruksvärdesbegreppet fungerar också i ett mer begränsat och lokalt sammanhang. Objekt som har ett bruksvärde kan man skaffa sig genom att använda sig av pengar som betalningsmedel. Har man inte råd med att skaffa sig något som ger ett framtida bruksvärde kan man låna – få kredit – och sätta det köpta som borgen eller pant för lånet.

Inom en stat kan därför pengar användas för att fördela bruksvärden mellan varandra och låta dem ansamlas hos olika medborgare och makthavare. I vad mån all egendom bara är till låns, och därför i princip trots allt tillhör staten, har varit ett hett politiskt ämne alltsedan franska revolutionen. Det är nog underförstått att i kristider kan staten göra anspråk på all egendom..

Låt oss närmare se på pengars olika funktion när det gäller bytes- respektive bruksvärdet. En fastighetsägare äger en fastighet som kan hyras ut och brukas av andra. Genom uthyrningen får man pengar. Fastigheten har då ett bruksvärde. Till skillnad från bytesvärdet som "försvinner" i samma ögonblick man gör sig av med varan så kommer bruksvärdet att finnas kvar och kan exploateras vidare av ägaren. Man har ett kapital.

Det är detta kapital som gör att man kan få kredit. Det är också förmågan att omvandla lånade pengar till en god avkastning som gör att man kan få än mer kredit. Detta gäller också för dem som äger ett företag. Ägarna har rätt till resultatet av de anställdas möda. Man byter arbete mot pengar. I dag gäller denna kapitalprincip också konstigt nog stats-skuldsedlar - det vill säga bruksvärdet av alla vi medborgares värdeskapande insatser kontrolleras av den som äger skuldsedeln.

För att den finansiella ekonomin skall vara stabil är kapitalets "avkastning" viktig. Det är avkastningen som skall göra det möjligt att återskapa och säkra de bruksvärden som finns och skapa nya sådana – exempelvis att plantera ny skog när den som redan fanns blivit avverkad. Vi möter här Aristoteles definition av ekonomi – att väl vårda sina resurser. Detta gäller förstås också vare sig man äger en fabrik eller en koncern eller stats-skuldsedlar. Resurserna måste vårdas om investeringen skall ge en positiv diskonteringsränta.

Det stötande med resonemanget är kanske inte att någon utomstående – som är skicklig vårdare av resurserna – tar hand om avkastningen utan att denne, och vi själva, tillåts att se medarbetarna och medborgare, som i praktiken skapar det aktuella bruksvärdet, som abstrakta "resurser" och inte som de människor som de är, och vars insatser man drar nytta av.

Kreditens betydelse

Ovanstående resonemang följer den konventionella nationalekonomins ramar även om man aldrig refererar till Aristoteles. Den politiska frågan har istället sedan länge varit vem som inom staten bäst kan förvalta de bruksvärden som finns och som bäst stödjer de livskvaliteter som måste stödjas.

När ägarskapet flyttas utanför landet, vilket genom dagens strukturer, sker just nu, så blir statsbegreppet, och hela det konventionella tänkandet kring statens ekonomi, föråldrat. Det är inte längre nationalstaten som kontrollerar sina egna resurser. Dessa kontrolleras istället av aktörer i det finansiella systemet. Därmed har den demokratiska idén förlorat sin kraft. Några nya politiska tankar kring denna viktiga fråga har ännu inte dykt upp och accepterats i en bredare debatt.

När pengar används i den finansiella ekonomin byter de således skepnad. Pengar omvandlas till kredit och kredit omvandlas till pengar. Kredit är en sorts lån av framtiden. När krediten fungerar väl och de pengar man som deltagare i transaktionsekonomin fått tillgång till investeras i något som ger ett *framtida bruksvärde* så kan man därför så småningom återbetala en sådan in-teckning.

Pengarna lämnar tillfälligt transaktionsekonomin men förökas i den finansiella ekonomin. Kapitalet stannar i systemet, ökas och kan därför användas av en ny låntagare. Välförhållandet växer således om man har en positiv diskonteringsränta men sjunker om denna är negativ.

Kredit är en strålande och innovativ mänsklig uppfinning. Några kan låna ut pengar för att andra skall kunna skapa sig ett bättre liv och samhället på sikt få en allt bättre ekonomi. Om denna cirkel mellan nutid och framtid får vara obruten och de som lånar gör kloka investeringar som leder till allt större bruksvärden så kan detta kallas "hållbar utveckling". Som lön för sin insats, och som en försäkring mot sina risker, tar långgivaren en del av avkastningen som ränta på lånet. Också detta är fullt rimligt.

Nya lån – framställandet av mera pengar – expanderar den finansiella ekonomin vilket i sin tur leder till tillväxt i transaktionsekonomin – det vill säga i BNP. Detta gäller emellertid bara om välfärd ses som en mekanisk ökning av BNP – det vill säga handlar om att äta sig mätt och inte gå i trasiga skor. Så är det inte. En sådan begränsad föreställning om människors existentiella krav är orealistisk.

Människor har större begär än att bara äta sig mätta och gå i hela skor. Eftersom ekonomiska transaktioner inte bara handlar om behov utan också om begär som inte kan kontrolleras med föråldrade principer och tanke-system hämtade från industrisamhället

så har i många fall den finansiella ekonomin perverterats. Det är dessa perversionser som Cervenka oftast beskriver i sina krönikor¹²

Den finansiella ekonomin – eller snarare de som arbetar i den – har enligt Cervenka tappat bort grunderna för sin existens. Det är på grund av detta som vi har en ekonomisk kris. Det är också för att undvika att konfronteras med denna sanning som nationalekonomin blir ovetenskaplig och leder in i olämpliga och ofullständiga slutsatser.

Sambandet mellan transaktionsekonomi och finansiell ekonomi

De ekonomiska teorierna och modellerna växte fram under industrisamhällets glansdagar. De fundamenta de då byggde på har inte nämnvärt ändrats sedan dess. Då byggde utbud och efterfrågan på masstillverkning och masskonsumtion.

Investeringar i industriella anläggningar för massproduktion och massdistribution hade då goda förutsättningar att öka livskvaliteten och värdet, BNP, i transaktionsekonomin. Sådana investeringar kunde frigöra idéer och kapital och göra dem produktiva och lönsamma i större skala. Nu är det kärvare. Vi är uppe på platån.

Så som transaktionsekonomin då fungerade var BNP en korrekt värdemätare på vad människor på marknaden var villiga att betala och de priser producenterna var villiga att sälja för. När man befann sig i en materiell tillväxtfas kunde BNP fungera som ett bra mått för hur ekonomin var kopplad till välfärden. Modellen är emellertid numera helt ofullständig.

Bytesvärdet kan i dag inte enbart kopplas till själva produkten utan skapas i transaktionsekonomin av att "rätt" produkt och tjänst möter "rätt" konsument/klient. Vi har fått en ekonomi i vilken *matchningsproblemen* är gigantiska. Därför handlar också de senaste nobelprisen i ekonomi om detta. Det är också därför det talas så mycket om kvalitet. Men en kvalitet som passar alla kan förstås inte upprätthållas. "Rätt" kund måste träffa "rätt" producent. Händer inte detta så går transaktionsekonomin på tomgång. Därför blir dagens transaktionsekonomi oekonomisk om man håller fast vid pengarnas tidigare funktion och tror att investeringar i massproduktion kan vara lösningen.

När transaktionsekonomin går på tomgång blir pengar enbart en abstraktion. De har då inte längre någon relation till ett realvärde. De blir siffror i dataminnen och kreditkort. Pengarna lever ett eget liv. Hela vår ekonomiska världsbild rubbas. Vi skall här ange tre punkter, hämtade från det material vi samlat, som visar hur naiva föreställningar om

---

¹² Cervanka A (2012): Vad är pengar? – Allt vad du velat veta om världsekonomin men inte vågat fråga om. Stockholm: Natur och Kultur

"pengar" som ett "fast" värde, som är kopplat till något fysiskt som vi värdesätter i det verkliga livet, numera saknar all relevans.¹³

- Datorerna har gjort att man kan öka tillgången på pengar genom några enkla knapptryckningar utan att det finns några fysiska tecken på detta i form av flera mynt eller sedlar. Förr visste man hur mycket pengar som var i omlopp. Nu vet man inte det. Förr stod utgivaren på sedeln. Nu kan banker och finansinstitut skapa lån och därmed skicka in "mer" pengar i systemet utan att den ökade penningmängd som då skapas kan kontrolleras av någon. Tanken på att pengarna skulle kunna lösas in har blivit orealistisk. De regleringar som prövats för att komma till rätta med problemet har misslyckats. De pengar vi äger kan därför visa sig vara totalt värdelösa.
- Ekonomins intensitet – BNP – kan öka genom att transaktionshastigheten ökar. Genom att pengar cirkulerar snabbare så ser det i samhällsräkenskaperna ut som om det fanns mer av dem. Detta gör det än svårare att kontrollera och reglera penningmängden. Detta är allvarligt eftersom den faktiskt existerande penningmängden i transaktionsekonomin avgör pengarnas relativa värde. Om det finns gott om pengar minskar de i värde. Balansen mellan inflation och deflation – som skall upprätthållas av centralbankerna – är hårfin. Ingen vet egentligen hur den skall kunna upprätthållas eftersom den bestäms av faktorer som riksbanken inte kontrollerar.
- Kretsloppet i transaktionsekonomin försvagas om pengaströmmar flyttas bort ur den reala ekonomin och "låses in" i den finansiella sfären. Detta är enligt många den huvudsakliga grunden till dagens problem. Pengarna cirkulerar inte längre i en real ekonomi utan främst i en spekulationsbubbla. Det stora utbytet, och därmed också valet av ekonomiska instrument, sker mellan de finansiella aktörerna. De pengar som behövs i transaktionsekonomin sugas då upp av den finansiella ekonomin. Penninghanteringen har genom framväxten av olika finansiella instrument blivit en separat värld som formar sina egna lagbundenheter vilka bestäms av de dominerande ekonomiska aktörerna – och inte demokratiskt av politikerna och de av staterna valda församlingarna.

Observera att vi hittills helt hållit oss till det som Aristoteles kallar krematistik – penninghantering. Vi har inte ens berört frågan om fattigdomen i världen, klimathotet och därmed människan som ekonomisk och politisk aktör och den etiska dimension som all ekonomi enligt Aristoteles måste vila på och som krematistiken bortser från.

---

¹³ Det fasta värdet övergavs när guldmyntfoten övergavs men detta var egentligen bara en logisk konsekvens av de tre punkter vi angett här.

Mer om skillnaden mellan transaktionsekonomi och finansiell ekonomi.

Man kan enligt Ingelstam tala om den finansiella sektorn som en makroekonomi och den reala ekonomin som en slags mikroekonomi (lokal ekonomi). Den klassiska tanken är således att makroekonomin skall stimulera investeringar i bruksvärden som ger utslag i mikroekonomin. Grundexemplet från sekelskiftet är böndernas investering i fler traktorer i jordbruket som ökade skörden och minskade personalkostnaderna. Personalen kunde flytta till industrierna och där bli produktiva.

Investeringar i näringslivet förväntas således enligt klassisk teori öka produktiviteten och därmed också mängden produkter som kan säljas. Då BNP är ett mått på de totala bytesvärdena så kommer BNP då att stiga. I denna idealvärld ökar bytesvärdena genom investeringsaktiviteterna. I en sådan ideal värld går därför de två ekonomiska systemen i takt. Detta är skälet till att man under så många år ansett att banksystemet bara är ett externt "smörjmedel" som "står utanför" transaktionsekonomien. Men i verkligheten är det inte så. Modellerna gäller inte längre. Detta är vår tids viktigaste politiska fråga.

TV-programmet "Systemfelet", och motsvarande program i "Vetandets Värld", illustrerar hur de modeller som bygger på bankerna som "smörjmedel" är överspelade. Enligt programmen så går bankerna i våra dagar in mycket mer aktivt i den finansiella ekonomin än vad man räknat med i de klassiska modellerna. I ett av Cervenkas diagram (se sid 80 i hans bok) illustreras att den värdetillväxt som skapats genom nya lån (utbytet av gjorda investeringar inom transaktionsekonomien) *stadigt har minskat*.

Om detta gäller generellt, vilket är mycket sannolikt, så har den grundläggande förutsättningen för balansen mellan systemen rubbats. Kapitalägarnas möjligheter – eller förmåga – att bidra till en god transaktionsekonomi har minskat drastiskt. Detta får effekter på kapitalägarnas och investerarnas beteende.

Om de vill tjäna pengar på sin profession måste de söka sig andra vägar. De måste spekulera och tjäna pengar på varandra. Cervenka visar hur de nu blivit tärande och dränerar systemet snarare än berikar det. Men arrangörerna av pyramidspelen och av lotteriet håller sig, precis som banken i Monopol, själva skadeslösa genom att ständigt öka den volym pengar man spelar med. När pengarna i banken tar slut trycker man nya genom att öka krediterna eller transaktionshastigheten..

När vi gick från Wallenberg till Wall

Vi föreställer oss att skiftet i Sverige från den sunda industrikapitalismen till den osunda spekulationskapitalismen kom på 1970-talet. Efter 1970 fann kapitalägarna andra sätt att få avkastning på sitt kapital än att likt de gamla industrialisterna Wallenberg och Nicolin medverka till att bygga upp och stödja framväxten av stora industriföretag runt

tekniska innovationer. De som efter 1970 utexaminerades från Handels inriktade sig på att sälja och köpa företag och aktier.

Då de nyrikas koppling till den reala ekonomin släppte och vinsterna av att handla och spekulera med finansiella instrument ökade så blev pengarna och finansiella transaktioner en egen marknad. Personer inom finanssektorn kunde då tjäna pengar på pengar utan att behöva gå via transaktionsekonomin och det jobbiga företagsledandet.

Vid denna tid blev också, genom politikernas försorg, staten en stor låntagare genom sina försök att genom den offentliga sektorn öka välfärden och utjämna inkomstskillnaderna. Allt mer resurser pumpades in i olika allmännyttiga företag och institutioner. Allt fler politiska investeringar gjordes i den offentliga sektorn. Allt mer pengar lades på transfereringar och bidrag. Den nya kapitalism som den dåvarande oppositionen propagerade för blev en slags protest mot de socialdemokratiska politikernas strävanden. Vis-sa moderater betalade inte ens TV- och radiolicensen. Gapet mellan transaktionsekonomi och finansiell ekonomi ökade.

Genom statens inblandning – vilket var ett medvetet politiskt val, och en krigsförklaring mot det privata kapitalet – förändrades den finansiella ekonomin. Statens inflytande på transaktionsekonomin blev, genom att de flesta offentliga tjänster gjordes statliga – eller kontrollerades av den offentliga sektorn – allt större. Vi kom in i en statlig reglerings-ekonomi som omfattade allt större andel av transaktionsekonomin.

Vad har egentligen hänt?

Enligt den klassiska teorin reglerar pengars värde sig självt genom den uppkomna korrespondensen mellan makro- och mikroekonomi. Detta var åtminstone den grundläggande tanken. Därför skulle staten inte lägga sig i. Penninghanteringen var ett "naturligt" och självreglerande system.

Detta anser exempelvis "tea-party"-rörelsen fortfarande i USA., Företrädare för denna uppfattning menar att det av naturliga skäl uppstår kriser ibland men att dessa kan jämföras med vädrets olika förändringar. De måste man stå ut med. Ibland är det varmt och ibland är det kallt. Problemen skall redas ut av medborgarna själva. Staten skall hålla sig undan. Man talade om Adam Smiths osynliga hand och att "marknaden alltid hade rätt".

Denna tanke hade sin motpol i de totalitära regimerna på andra ställen på jorden. Som en följd av förspelen till andra världskriget föddes ideologier som hävdade en planeringstanke. Under den stora depressionen anammades denna av Roosewelt i USA. Keynes visade vägen. Hans teorier bekräftades därefter av andra världskriget. Det blev då tydligt att staten måste pumpa in pengar i ekonomin för att få igång den. Detta var också grundtanken i Marshallhjälpen som avsåg att reglera det skuldberg som uppstått mellan USA och Europa. Pennigpolitiska ingrepp som omfattade utgivning av sedlar och kreditinstrument blev då helt legitima.

Flera ekonomer varnade för detta. De hävdade att om det fanns gott om pengar, och om de var billiga och lätt tillgängliga, är de värda mindre än om de är svåra att få tag på och om man tvingas betala hög ränta för att få del av dem. Ökade man penningtillgången – staten trycker pengar – så riskerade man enligt dem en hyperinflation. Det fanns exempel på det. Så hade det gått förr både i Kina och i Tyskland.

Staterna tryckte emellertid pengar och investerade för fullt i infrastruktur och offentlig sektor. Den offentliga dominansen bröts en kort tid av en liberaliseringsvåg anförd av bland annat Reagan, Friedman och Thatcher som ville begränsa statens inflytande och flytta allt större inflytande till privata kapitalägare. I praktiken medförde emellertid båda alternativen att bankerna och deras utvalda aktörer fick fria händer att sköta ekonomin. I denna veva, och i frihetsruset, övergav man guldmyntfoten. Inom den finansiella sektorn har därefter pengars värde blivit något totalt oklart och osäkert.

I Sverige höll man emellertid länge emot. Staten höll kontrollen över finansmarknaden genom en stor statlig bank, skapandet av statliga fonder och uppbyggnaden av allt fler statligt ägda koncerner. Problemet var att svenska staten gick med underskott under en stor följd av år. Paradoxalt nog fick staten därmed klä skott för den ineffektivitet och den dåliga produktivitet i transaktionsekonomin och i näringslivet som legat latent under många år.

Staten kunde inte gå i konkurs. Man behövde därför lösa detta problem och relationerna till andra valutor genom ett antal devalveringar. En devalvering förbättrar transaktionsekonomin med omvärlden som då kan köpa våra varor och tjänster billigare. Det blir emellertid dyrare att leva i Sverige. Men eftersom denna effekt kan kompenseras genom manipulationer på arbetsmarknaden, det vill säga höjning, av interna löner och priser så är man snart tillbaka igen eftersom alla vill behålla sina förmåner. Och så blir en ny devalvering angelägen. Slutet på historien blev en kort valutakris. Först då förstod vi att vi inte själva bestämde vår valutas värde.

I försöken att stoppa valutaspekulationer infördes efter denna kris en självständig riksbank som ålades att reglera den fysiska tillgången och efterfrågan på pengar för att hålla inflationen – och därmed arbetsmarknaden – under kontroll. Mekanismerna för hur detta kan ske är emellertid inte särskilt väl klarlagda.

Finanspolitikens svårigheter

Man påstår numera att man reglerar inflationen genom att riksbanken fastställer den ränta – reporäntan – man som bank måste betala för de lån man tar av staten och som bidrar till det kapital som ligger till grund för den mängd pengar man som bank kan låna ut. Låg ränta gör det lätt och billigt för bankerna att ta lån och ökar därmed deras möjligheter att låna ut pengar för investeringar i samhället. Detta borde enligt klassisk teori medföra en ökad ekonomisk aktivitet, högre BNP och större välfärd genom att fler kommer i arbete och kan få högre lön.

Bankerna följer emellertid inte denna princip. De lånar ut till betydligt högre ränta än reporäntan och tjänar därmed storkovan. Borg är irriterad över detta eftersom det medför att den stimulans i näringslivet som staten vill åstadkomma genom räntesänkningen inte infinner sig. Men det är inte bankernas fel.

Skälet är att transaktionsekonomin fallerar. Det finns inga tillräckligt lönsamma investeringar att satsa på. De som finns ger för dålig utdelning och innebär en för hög risk. Systemet har gått i stå. Numera regleras räntan i tiondels procent trots att förväntningarna på avkastning – för att spekulatören skall löna sig – handlar om tvåsiffriga procentsatser. Resonemangen om risk kontra vinst har genom inträdet i en spekulationsekonomi blivit allt mer grundläggande för den finansiella ekonomin.

Cervenka menar att alla pengar i detta fall inte är lika. Det handlar då inte om själva betalningsmedlet "pengar" utan de skuldförbindelser som pengarna representerar. Vissa skuldsedlar är mer säkra än andra skuldsedlar. Före det att man lämnade guldmyntfoten och införde euron, har de enskilda staterna stått som ansvariga, och garanterat värdet på just sina egna pengar – sin valuta.

Staternas riksbanker har getts fulla ansvaret. Så länge staten har full kontroll på penningmängden har problemet att reglera värdet på pengarna varit relativt enkelt. Men detta tillhör en svunnen tid. Värdet av landets valuta bestäms numera helt av valutans internationella värde på "marknaden".

Riktpunkten för alla valutor har varit USA:s dollar. Trycker staten för mycket pengar utan att man i transaktionsekonomin, som nu blivit global, kan leverera motsvarande bytesvärden relaterat till dollarn minskar den egna valutans värde. Därför bör riksbanken i detta läge höja räntan för att kompensera detta. Detta ökar valutans värde på den internationella marknaden.

En starkare valuta får effekter i det egna landet. Exporten blir då relativt sett dyrare för köparen men det kan man leva med om tiderna är goda. Fördelen är att man då också behöver betala mindre för sin import vilket blir billigare för konsumenterna vilket kan slå ut olönsamma inhemska verksamheter och ersätta dem med mer lönsamma. På ekonomiskt språk kallas detta för att föra en restriktiv finanspolitik. Det gör man i högkonjunktur.

Inflation och skuld kris

Ett exempel kan illustrera dessa komplicerade samband. Sverige hade en kraftig konjunkturuppgång 1969-70. Regeringen försummande då att dämpa denna med en restriktiv finanspolitik – begränsa penningmängden och höja räntan. Samtidigt som regeringen "äntligen" i början av 1971 vidtog dämpande åtgärder, vände emellertid den internationella konjunkturen nedåt.

Insatsen blev därför helt fel tidsmässigt. Nu skulle lösningen ha varit en expansiv finanspolitik men Gunnar Sträng lyssnade inte på det örat. Oppositionen – nuvarande alliansen – kallar därför 1971-72 för de förlorade åren. När ändringen av politiken kom, i slutet av 1972, innehöll perioden 1972-74 investeringsstöd till industrin, ökade transfereringar till hushållen och en sänkning av momsens samt prisregleringar för att hålla tillbaka inflationen – detta var den så kallade överbrygningspolitiken. Men den lyckades inte minska inflationen. Genom att denna förvärrades så försämrades konjunkturen ytterligare.

Lönekostnaderna i näringslivet ökade med 58 % åren 1974-76. Sysselsättningsproblemen ökade ytterligare efter den borgerliga valsegern 1976. Motmedlet blev tre devalveringar under 1976-77 på sammanlagt ca 20 %. Men, lågkonjunkturen blev långvarig.

Lösningen blev nya devalveringar av kronan 1981 och 1982 (på måndagen efter S-valsegern) på sammanlagt 28 %. Dessa devalveringar följdes emellertid inte upp med en sådan restriktiv penning- och finanspolitik som kunde ha bromsat kompensationskraven i arbetslivet och därmed också inflationstakten.

Genom detta överhettades den svenska ekonomin ytterligare. Man var snart tillbaka där man börjat. Situationen förvärrades av avregleringarna på kreditmarknaden i mitten av 1980-talet. När regeringen i en proposition 1990, i ett försök att stoppa överhettningen, beslutade om lönestopp, prisstopp och strejkförbud avgick Kjell-Olof Feldt.

Fram till valnederlaget 1991 bedrevs därför en ekonomisk politik med en övervärderad valuta samtidigt som den internationella konjunkturen vände nedåt. Resultatet blev minskad export och fallande investeringar, följt av minskad privat och offentlig konsumtion eftersom skatteintäkterna för kommunerna sjönk.

Stigande realräntor och minskade ränteavdrag - som ett resultat av "århundradets skattereform 1991-92 - bidrog till att prisbubblan på fastigheter och finansiella tillgångar punkterades. Det hela utvecklades till den dittills största finans- och fastighetskrisen sedan 1930-talet.

Finansbolagen Nyckeln och Gamlestaden drabbades av miljardförluster. Gotabanken gick omkull. Nordbanken som övertog Gotabanken var mycket illa ute liksom Första Sparbanken. Alla större banker hotades av konkurs. Det svenska bankväsendet var vid denna tid på fallrepet. En anledning till att regering och riksbank framhärskade med en oförändrad växelkurs var att de ville få slut på den devalveringscykel som Sverige hamnat i sedan mitten av 1970-talet.

När Carl Bildt tillträdde som statsminister i oktober 1991 fullföljde han, tillsammans med riksbanken, påhejad av den nye oppositionsledaren Ingvar Carlsson, försvaret av växelkursen. Hösten 1992 kunde emellertid inte ens 500 % ränta för affärsbankernas upplåning i riksbanken bryta spekulatjonen mot kronan. 19 november 1992 gav regeringen och riksbanken upp och lät kronan flyta, eller rättare sagt sjunka.

Den djupa krisen i början av 1990-talet gjorde att Sverige fick ett nytt finanspolitiskt regelverk. Det var i samband med försöken att ragga pengar på Wall Street som den nye finansministern Göran Persson, efter valet 1994, konstaterade att den som sätter sig i skuld är icke fri. Dessa erfarenheter är troligen anledningen till den stora politiska enigheten kring det nuvarande regelverket.¹⁴

Försöker man reglera sig ur krisen kommer inflation som ett brev på posten

Vi har hämtat denna beskrivning från Assar Lindbeck. Lindbecks beskrivning av den svenska utvecklingen kan inte förstås utan att man förstår hur transaktionsekonomin och den finansiella ekonomin samspekar. Staten har små möjligheter att ingripa i transaktionsekonomin då denna uppstår genom de ingående aktörernas egna val och handlande.

En yttring av aktörernas självständighet är inflation. Den kan man inte ta kontroll över utan att aktörerna själva stödjer detta. Det handlar således här snarare om en förtroendefråga än om en regleringsfråga. I TV-programmet lönesänkarna har man exempelvis försökt illustrera hur stat, arbetsgivare och fack i en ohelig allians lyckats motverka att senare tids lönsamhets- och produktivitetsvinster, för att undvika inflation, inte kommit arbetarna till godo utan inkorporerats i det finansiella systemet.

Keynes strategi lyckades i USA under trettotalskrisen. Det berodde på att kapitalet då var "inlåst" hos de rika och att dessa, innan Roosevelt ingrep, inte investerade i sådant som gav transaktionsekonomin en skjuts framåt. Likheten med dagens situation är slående. Genom att staten gick in och finansierade offentliga utgifter frigjordes pengar till transaktionsekonomin och de ekonomiska maktförhållandena kunde ändras.

Roosevelt använde exempelvis the NEW Deal för att lösa arbetslösheten. Ett exempel är byggandet av Hooverdammen.¹⁵ Detta var en statlig investering som hade förutsätt-

---

¹⁴ Alla stycken kring den ekonomiska utvecklingen åren 1970-94 har tagits, bitvis som hela stycken, ur Assar Lindbecks memoarer – Ekonomi är att välja, Albert Bonniers förlag.

¹⁵ Hoover Dam, eller Boulderdammen som den tidigare också kallades, är en dammbyggnad över Coloradofloden mellan USA-delstaterna Nevada och Arizona, 48 kilometer sydöst om Las Vegas. Kraftverksdammen, som är en 222 meter hög valvdamm, byggdes mellan 1931 och 1936 och är uppkallad efter president Herbert Hoover. Den konstgjorda sjö som dammbyggnaden dämmer upp heter Lake Mead.

Dammen skulle säkra tillgången till vatten för städer och jordbruk i södra Kalifornien och Arizona. Den innebar också ett skydd mot översvämningar till följd av snösmältningen i Klippiga bergen som tidigare hotade boende längs floden. Även elproduktion var ett viktigt syfte. Kraftverket har genom dess produktion av elektricitet haft stor betydelse för utvecklingen inte minst i Las Vegas. Effekten är numera 2 080 MW.)

ningar att ge många bra bieffekter i transaktionsekonomin och som på olika sätt lyckades förena alla olika intressenter inom ekonomin.

Liknande exempel från Sverige är byggandet av stambanorna och Göta Kanal. Problemet med de statliga investeringarna på 1990-talet i vård, skola och omsorg och i vår tid är att de inte på samma sätt som då verkar kunna ge ökade potentialer i transaktionsekonomin. Vi saknar goda idéer om hur man kan omsätta dagens kunskap i kraftfulla välfärdsystem. Det hjälper inte att bara satsa pengar i den offentliga sektorn eller minska skatterna. Erfarenheten visar att man på detta sätt visserligen kan stimulera transaktionsekonomin men att dessa pengar riskerar att försvinna i den finansiella ekonomin. Alla försök att reglera den finansiella ekonomin har emellertid hittills fungerat dåligt.

Oförmågan att få igång transaktionsekonomin i Sverige och övriga Europa har lett till vanmakt och uppgivenhet. Fokus för tillväxten har av de ekonomiska aktörerna flyttats från den reala ekonomin till den symboliska ekonomin – exempelvis genom att de som har kapital investerar i fasta värden som de tror kommer att växa av sig själva snarare än att de investerar i produktiva verksamheter. Ett skäl kan vara förhållandet att de anställda inte längre ser det angeläget att stödja och öka sina principalers vinster utan tror sig om att själva vara sin lyckas smed – vilket inte är så lätt i dagens samhälle.

inflationens inverkan

Även om statsmakter och politiker inser att inflation är dåligt, och något man borde göra något åt, så är det trots allt fördelaktigt att tala tyst om den. Man agerar till och med som om det finns en nödvändighet i att bruttonationalprodukten ständigt skall öka. Inflationens målet sätts till 2%. En liten och ständigt pågående inflation uppfattas således inte vara något negativt för staten eller de privilegierade aktörerna i finanslobbyn då den minskar värdet av de skulder de opererar med.

Inflationen skapar emellertid en negativ realränta som i sin tur förstärker den negativa diskontering vi pekat på tidigare. En negativ realränta minskar i sin tur pengarnas värde och därmed också låntagarnas skulder på bekostnad av fordringsägarna. Inflationen, som vi inte märker, snor alltså våra sparade pengar från oss. Sätter vi pengarna på bank minskar deras värde år från år. Vi får helt enkelt betala för att ha pengar på banken.

Det är därmed vi sparare som betalar för finansmaffians spekulationer. Det sker en osynlig avskrivning av finansmaffians skulder och en osynlig kapitalöverföring från oss till dem. Därför ökar de ekonomiska klyftorna mellan de av det finansiella systemet privilegierade och de icke privilegierade, dvs det arbetande folket. Det blir medborgarna som får betala för misslyckade investeringar.

Inflationen gynnar de som opererar i den finansiella ekonomin på så sätt att priset på de bruksvärden de investerat i ökar utan att det hänt något annat än att tiden gått. Det lönar sig då alltid att låna för att köpa ett visst objekt vid en tidpunkt och sälja samma objekt vid en annan.

Storspelare har alltid större chans än småspelare. Enstaka husägare kan tjäna på inflationen men det är riskfyllt. Vinsten för dem är alltför liten och riskerna för stora. De kan förlora allt de äger. Därför kan statens och bankernas stöld genom den negativa realräntan fortsätta. Precis som postkodlotteriet drar man till sig allt fler spelare när det blir allt mindre lockande att investera i "justa" affärer och i arbete.

Stora aktörer har det annorlunda förspänt än små. Det är de stora som är privilegierade. Det är på denna punkt som den finansiella ekonomin har ändrat karaktär efter 1970. Stora aktörer får nämligen större utdelning och löper mindre risker genom att spekulera än genom att sätta pengar på banken eller försöka göra något produktivt med dem. Kurserna går alltid upp förr eller senare när penningvolymen ökar. För tillräckligt stora spelare som själva kontrollerar kreditgivningen – och därmed ökar penningvolymen – är det således ett lotteri där de själva tar hem den största vinsten.

Att förvärva nya företag och öka sitt kapital och ständigt bli större är i en sådan miljö statistiskt sett alltid en vinststrategi. Vi stötte i slutet av 1900-talet på beräkningar som visade att det finns en kritisk gräns för "cash flow" under vilken man som företag betalar mer ränta än man får in. Hamnar man över denna gräns så skulle enligt dessa beräkningar vinst uppstå helt automatiskt genom att ränteintäkter överstiger ränteutgifter.

Om dessa beräkningar är korrekta – vilket vi inte vet – skulle de förklara varför stora företag alltid växer och stora städer alltid blir större. Det skulle då finnas en enkel penningpolitisk förklaring till att vi – om inte situationen förändras – tvingas acceptera att Kina och Ryssland tar över USA:s roll som finansiella stormakter. Det skulle också i så fall vara en förklaring till att landsbygden utarmas.

Men vi tycker inte man behöver ha tillgång till sådana beräkningar för att försäkra sig om riktigheten i ovanstående påstående. Det räcker med att kolla aktieindex under en lång period. Ett annat säkert tecken är att man numera alltid måste korrigera för ökade kostnader. Nästa hyreslapp är alltid högre än den förra.

Att det på detta sätt lönar sig att skaffa sig skulder – exempelvis genom att köpa bostadsrätter genom att de alltid kan säljas med vinst – är numera så självklart att ingen tänker på att detta samtidigt innebär en ständig och fortgående överföring av kapital – alltså bruksvärden – från småsparare till stora finansiella aktörer. Detta förhållande motverkar det verkliga syftet med all privatisering av exempelvis vård, skola och omsorg. Verksamheterna blir av rent finansiella skäl allt större genom uppköp utan att detta medför förbättringar varken i livskvalitet för kunderna eller i kvalitet och produktivitet i själva verksamheten.

Eftersom chanserna att vinna i det finansiella spelet alltid är större om man spelar mycket jämfört med om man spelar lite så lönar det sig för de stora aktörerna att spela mycket. Eftersom staten betalar så dålig ränta – reporäntan – så måste pensionsfonder investera i aktier snarare än statspapper. De kommer då också att delta i spekulationsvågen. Anledningen till de ständigt stigande kurserna och aktiespekulationerna har så-

ledes inget med girighet att göra, Det är ett rent faktiskt förhållande som är en följd av systemets konstruktion.

Kan då inte alla – vem som helst – tjäna pengar på detta sätt och bli rika? Så tror man i USA. Enligt Cervenka finns det emellertid inget sätt att *skickligt* tjäna pengar på spekulationer på penningmarknaden. Det handlar alltid om tur. Detta vet de dominerande aktörerna. Deras strategi är att se till att skapa pyramidspel där andra alltid betalar om man förlorar och att man själv alltid får behålla vinsten om man lyckas. De spelare som vill vara garanterade en vinst måste då ständigt öka sitt kapital så att de hamnar i toppen av pyramiden. Detta kapital lånas till dem av oss andra. Klyftorna ökar.

Men självklart behövs det insättare och ständigt nya spekulanter som deltar i spelet. Säljmetoden för att få tillgång till denna inlåning liknar den som används för att vi skall köpa lotter i postkodlotteriet. Vi ser några få som vinner mycket. I grannynan delas ut miljoner. Detta räcker för att vi skall tro att vi också skall vinna. Vi luras dessutom att tro att vi medverkar i något behjärtansvärt.

Cervenka konstaterar att hur vi än gör deltar vi i ett lotteri. Vi kan aldrig på grund av tidigare utfall välja "rätt" pensionsfond eller penningförvaltare. Vi är slagna till slant. Vi är ständigt lurade att finansiera arrangörerna av lotteriet. Tillfredsställelsen ligger i lyckan att få spela.

Intressefokus flyttas mot en låneekonomi

Genom den negativa realräntan flyttas de nyrikas fokus. Det blir viktigare för dem att placera kapitalet så att det behåller och ökar sitt fiktiva värde på "marknaden" än att de använder pengarna till en produktiv investering som förbättrar de reella värdena.¹⁶

Aristoteles ekonomibegrepp blir allt mer avlägset. Därmed flyttas också pengarna bort från transaktionsekonomin och läggs på hög i balansräkningarna. Vi närmar oss den situation som fanns under trettioalet.

Vi har nu fått en helt ny typ av kapitalister som inte är rika investerare utan dramatiskt stora låntagare och ägare av skuldsedlar. Vi har fått ett system i vilket spararna och de som vill använda pengar till något produktivt missgynnas. Klyftan mellan de redan rika (de som paradoxalt nog inte samlat på sig stora värden utan många skuldsedlar) och de ständigt fattiga ökar. Skuldbergen växer.

---

¹⁶ I CBS 90 minutes berättades om hur medelklassen i Kina investerade i våningar, hus och hela städer med höghus och allt i hopp om att värdena skulle stiga. Städerna står emellertid helt tomma eftersom det inte finns några som har råd att bo i dem. Liknande fenomen upplevde vi i Sverige på 90-talet då många företag köpte fastigheter i utlandet på spekulation utan att förstå att det var omöjligt att få in de hyresintäkter som skulle behövas för att täcka driftskostnader, räntor och avskrivningar.

Att köpa statspapper – låna ut pengar till stater – har sedan lång tid av de rika uppfattats som en god och säker placering. Därför har "de rika" många sådana skuldsedlar. Den stat som lånat har ju gått in som garant. Dessutom har ju staten förbundit sig att täcka eventuella förluster och skydda insättarnas pengar om långivaren (banken) inte kan betala tillbaka pengarna de lånat av oss och som de i sin tur lånar ut.

I balansräkningarna har det därför varit närmast idiotsäkert för bankerna att ha sina tillgångar placerade i skuldsedlar som tillhör en stat. Till detta kommer att ju mer sådana "säkra" tillgångar man som bank kan ståta med desto mer har man enligt nu gällande regleringar rätt att låna ut. Ju mer man lånar ut desto mer ränta kan man räkna med. Ju mer kredit man ger desto mer ökar penningmängden. Desto mer växer "penninglotteriet" och desto säkrare framtida intäkter får man som arrangör av det.

Det är således en närmast idiotsäker affärsidé som dagens affärsbanker opererar med. Man kan helt enkelt på bas av ett "säkert" kapital som erbjuds av staten skapa pengar och göra goda affärer bokstavligen talat med "tomma händer". Varje lånad och säker hundralapp kan omvandlas till minst en tusenlapp som man sedan som bank kan göra affärer med. Detta har också många av de största bankerna dragit fördel av genom att låna ut pengar i mängd till olika stater till en, som de uppfattar, bra ränta.

För resten av oss medborgare som inte är inblandade i dessa vidlyftiga affärer och inte är med i spekulationsivern finns det en hake. Om det kapital som en stat eller dess "entreprenörer" fått tillgång till genom en bank, även om räntan är låg, inte genererar ökade värden och en ökad livskvalitet i statens transaktionsekonomi utan i sin tur spenderas på spekulation och politiska good-will affärer – så som tidigare har hänt i Brasilien och Thailand – så är det inte så roligt längre. Bubblan spricker. Då står banken och knacker på dörren med sina skuldsedlar som skall betalas genom statsbudgeten. Då kan IMF rycka in med sina pekfinger och stödlån. Därefter får staten recept på hur den skall styra upp ekonomin. Vilket alltid handlar om åtstramningar för oss medborgare.

USA:s budgetstup

I dag är det inte underutvecklade länder som drabbas av IMF. Nu har samma sak hänt i de stater som styr IMF - exempelvis USA. Förvirringen är stor eftersom de åtgärder IMF brukar föreslå är till för att stödja de "privata" finansiella aktörerna. De stödjer inte transaktionsekonomin särskilt mycket – snarare tvärtom.

Åtgärderna som föreslås av IMF skall rädda systemet, kapitalägarna och bankerna, inte medborgarna. Nu sitter USA själv just i denna båt. Därför har inget hänt. De dominerande kapitalägarna (de med många skuldsedlar och fordringar på omvärlden) sitter kvar i orubbat bo. Deras positioner har garanterats – inget får ändras – och ekonomin riskerar därför att kollapsa under ett växande skuldberg. Men också USA börjar känna av det internationella trycket. Budgetunderskottet kan inte få växa hur mycket som helst. Men paniken är nära.

En kort sammanfattning. Om således lånade pengar – oftast som en följd av kapitalägarnas ambitioner – satsas i olönsamma och spekulativa prestigeprojekt samtidigt som transaktionsekonomin mal tomgång så kommer den aktuella statens kreditbetyg att sänkas. Då blir det svårare för de banker som lånat ut pengar att avyttra de skuldsedlar de förvärvat eller använda dem som säkerhet. Därför står vissa banker nu på ruinens brant på grund av krisen i EU. Men det är bara en tidsfråga innan samma problem drabbar USA.

Problemet är att man då från makthavarnas sida anser sig ha större anledning att rädda dessa banker och "kapitalister" – det är ju ens kompisar och en hel livsstil det är fråga om – än nationen som helhet. Lösningen är genial. Kapitalisterna sitter med säkerheter som inte är värda något om inte låntagarna får mer pengar så att de kan lösa sina skulder och betala sina räntor. För att rädda långgivarna trycker man därför ännu mer pengar som delas ut till låntagarna så att de tillfälligt kan omsätta lånen och betala sina räntor. Därmed kan konkursen avväjas. Men lånebördan kvarstår och ökar.

Det bör i detta sammanhang påpekas att utvinnandet av naturresurser i princip är ett sätt att trycka pengar eftersom resurserna till synes är "gratis". Den negativa diskonteringsräntan är "osynlig". Därför är förstas staternas och kapitalägarnas kamp om naturresurserna en del av det ekonomiska "kriget". Detta kan lätt, som vi dagligen ser, övergå i verkliga krig. Den osynliga negativa diskonteringsräntan är således även i detta avseende ett av mänsklighetens stora hot.

Valutakriget

Att öka penningmängden för att därmed lösa ut staternas skuld till bankerna är i det internationella perspektivet en riskabel lösning. När penningmängden genom de nya lånen drastiskt ökar så minskar värdet på valutan. Den aktuella staten får då en ökad försäljning av sina exportvaror men får i gengäld betala mer för sin import. Detta stimulerar den inre egna konjunkturen. Detta kan synas vara en bra lösning för stater i kris. Men den flyttar problemen till andra stater som då får svårigheter med sin ekonomi.

De stater som har ett överskott i sina utrikes affärer – exempelvis Kina, Schweiz och Tyskland – har ett inflöde och därmed ett överskott av främmande valuta. I praktiken skulle en starkare valuta – jämför Sveriges situation – för dem betyda att deras medborgare skulle tvingas betala notan till de andra ländernas banker, som gjort dåliga affärer. De framgångsrika ländernas medborgare skulle därmed tvingas täcka upp för de andra ländernas dåliga produktivitet, därav ilskan mot Grekland och Cypern.

De som fått ett överskott av valuta i kassakistan på grund av att man "skött sig" är naturligtvis inte tillfreds med detta. De trycker då mer pengar och sänker räntan – jfr USA och Kina – för att undvika att deras respektive valuta stiger i värde trots att en sådan stegring skulle vara "naturlig" enligt konventionell ekonomisk teori. Man struntar i teorin och solidariteten och agerar enbart efter sitt eget intresse. Men det betyder också att

man startar en konflikt. Det är denna kamp om värdet på valutan som kallas valutakriget.

Det är detta krig som i grunden sägs ha bidragit till uppkomsten av det andra världskriget. Nu är det igång igen. Man strider som vanligt om bruksvärden (resurser) och marknader. Men frågan är, sett i perspektivet av vår gemensamma välfärd, om kontrollen av dessa har så stor betydelse som den hade förr. Är kontrollen värd ett nytt världskrig? Det är kanske dags att tänka nytt.

Slutord

Vi två författare är nu förvirrade på en högre nivå. Vad som berättats här har säkert logiska luckor och andra ofullkomligheter. Det finns ingen chans att skriva en text som greppar alltsammans även om man som författare luras att tro att det är möjligt.

Vi tycker dock att vi visat att det finns behov av en genomgripande politisk och demokratisk diskussion av hur de ekonomiska resonemangen bör föras – både i makro- och mikroekonomin. Så som det är nu kan det inte få fortsätta.

Våra slutsatser och resonemang kan säkert ifrågasättas av både ekonomer och lekmän. Ifrågasättandet är emellertid själva meningen med artikeln. Om ett ifrågasättande inte vore möjligt hade vi ju vetat svaret. Ifrågasättandet är ett led i sökperioden. Men vi tycker inte att man efter att ha läst texten kan fortsätta med "stupidity management". Våra påståenden kan inte viftas undan som grundlösa. De är tillräckligt väl belagda för att tas på allvar i en seriös diskussion om den ekonomiska krisen.